

KULIN FERENC

Rendszerváltó liberálisaink

A LIBERÁLIS ESZMÉK POLARIZÁLÓDÁSA

A RENDSZERVÁLTOZÁS TÖRTÉNETÉBEN

Programok és attitűdök.

A rendszerváltozás kezdeteitől eltelt negyed század tapasztalatai alapján hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy politikai alapfogalmaink – ’jobb- és baloldal’, ’szocialista’, ’demokratikus’, ’konzervatív’, ’liberális’ – a hazai pártharcok hevében veszítették el eredeti értelmüket. Ha eszmetörténeti nézőpontból közelítünk hozzájuk, nyomban kiderül: jelentéstartalmaik változékonysága, s olykor zavarba ejtő ellentmondásossága nem új keletű, s nem is sajátosan magyar jelenség. Elég, ha felütjük az Edwards-féle filozófiai enciklopédiában M.W. Stasser liberalizmus-szócikkét, vagy Pierre Manent-nak *A liberális gondolat története* c. könyvét, hogy meggyőződjünk róla: a fogalom német, angol, francia és amerikai használói a legkevésbé sem törekedtek konszenzusra, minék következtében – egyetlen példát mondok – Napóleon etatista törekvései és az angol polgári (Locke-ra hivatkozó) szabadságjogok elmélete egyaránt liberálisnak minősült.¹ (Zárójelben jegyzem meg: érdemes elgondolkodni azon, hogy a liberális szinonimájaként használt „szabadelvű” szavunknak miért a „szabadelmű” volt a korábbi – reformkori – változata.² Azaz nem az elvekhez való viszony, hanem az elme – az ész, az értelem – szabadsága kapott hangsúlyt! Míg az *elveknek* az a funkciója, hogy konszenzust élvező szabályok önkéntes követésére készítse a cselekvő embert, az *elme* folytonosan rákérdez a szabályok (konvenciók, konszenzusok) ésszerűségére, azaz szabadnak, függetlennek tételezi önmagát világának elvszerű rendjével szemben.³

A ’szabadelmű’ szó a ’szabadelvű’-nél pontosabban fejezi ki a liberális attitűd lényegét: kritikai hajlamát a mindenkori fennállóval szemben, s egyúttal az alkalmazhatóságát is tartósan működőképes struktúrák elvi megalapozására. Ez magyarázza többek között a következetes liberálisoknak az államhoz való skizofrén viszonyát.⁴

Erre a problémára még visszatérek.

Nemcsak azért lehet tanulságos a „jelentéstani” tájékozódás, mert szűkebb környezetünk jelenkori politikai tendenciáit segít elhelyezni a modern kor társadalomszerkezeti térképén, hanem azért is, mert a liberális eszmék kultúratörténeti szerepére is rávilágít. Segít megérteni, hogy a fogalomhasználat ellentmondásai nem egyszerűen logikai következetlenségből, hanem egy kulturális paradigmaváltás természetéből fakadnak. Annak a korszakfordulónak a törvényszerűségéből tudniillik, amely az újkori ember szellemi attitűdjének a létezés minden dimenzióját érintő radikális változásában ragadható meg, azaz a magas-kultúra, az Életvilág és Rendszer⁵ minden

szegmensét áthatja. Miután azonban ez a szellemi attitűd végletesen különböző minőségű kultúrákkal, hatalmi struktúrákkal és társadalmi tényekkel találja magát szemben, az azokhoz igazodó megnyilatkozásai is sokfélék. Ráadásul – miként Rokeach, az 'attitűdök kettős modelljét' megalkotó értékszociológus mondja: „az attitűdök nemcsak egy tárgyra, hanem egyben arra a szituációra is irányulnak, amelynek kontextusában az alany az attitűdtárggyal találkozik. És ez az utóbbi gyakran felülírja, elnyomja az előbbi. Ha tehát csak az attitűdtárgyak iránti beállítottságot vizsgáljuk (...) akkor nem tudjuk előrebecsülni a különféle szituációkban bekövetkező tényleges viselkedést.”⁶ Következésképpen nem a teóriák, doktrínák, programok, hanem csakis a konkrét szituációkban tetten érhető attitűdök alapján lehet megközelítőleg pontosan definiálni a „liberális” fogalmát. Amikor tehát az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – a liberális eszmék polarizációjáról fogok beszélni, három konkrét szituációban értelmezem a magyarországi rendszerváltozás folyamatában betöltött szerepüket.

1.

1987 februárjában jelenik meg Csengey Dénes *A kétségbeesés méltósága* című, Balassa Péternek címzett nyílt levele, amely – túl azon, hogy a magyar társadalom politikai mozgásterét belülről determináló népi-urbánus ellentét újraeledésének veszélyét diagnosztizálja⁷ – a liberális attitűdű humán értelmiség két magatartás-modelljét ütközteti egymással.

„...nyilvánvalóvá vált – írja Csengey – hogy végül is a kultúra elemzése, pontosabban a kultúra lehetséges szerepfelfogásai körül van vitánk. Röviden szólva: te arra a belátásra jutottál, hogy a szabadság esztétikai természetű, kizárólag a dologi, társadalmi, történelmi kötődéseitől és becsvágyától megszabadított művészet, pontosabban műalkotás világszerűségében jöhet létre. Én azonban azt gondolom, a kultúra maga az emberi nem, a nemzet, a személyiség szabadságharca, amely nem magát akarja elzárkózásában világgá emelni, hanem az a becsvágya, hogy átjárja, szabadságszerűvé tegye a világot, megnevezve és magába fogadva minden rándulásnyi törekvést és ingert, kényszert és szándékot, amely a dolgok rabságából – de nem a dologi világból – kifelé igyekszik.”

A művészetnek, az irodalomnak mint a szellemi szabadság birodalmának elhatárolására irányuló kísérletek végig kísérik a modern kori nyugati kultúra történetét – Winckelmann művészetfilozófiájától Baudelaire és a parnasszisták ars poeticáin, a l'art pour l'arton keresztül számos posztmodern irányzatig, s jelen vannak a magyar irodalomban is, gondoljunk akár az öreg Kazinczy, az Arany Jánossal szemben lázadó fiatal költők, s majd a nyugatosok esztétikai doktrínáira, de sehol korábban nem volt oly drámai politikai aktualitásuk, mint a Kádár kori puha diktatúra összeroppanásának előestéjén.

Mielőtt azonban megkísérelnénk nyomon követni a szabadság kétféle értelmezéséből adódó politikai fejleményeket, megismétlem: két liberális attitűdű művész-értelmiségi vitájáról van szó. A Csengey – Balassa polémiában nem tradicionalizmus

és modernség, nacionalizmus és kozmopolitizmus, idealizmus és pragmatizmus el-
lentéte, hanem a liberalizmus eszmevilágának „kettős természete” jut kifejezésre. Ba-
lassa esztétikai és kritikusi munkássága alapján éppúgy nem állítható, hogy
művészet-eszménye tökéletesen apolitikus volna, mint ahogyan Csengey Dénes nem
vádolható azzal, hogy érzéketlen volt az individuum problematikája iránt. Ő – mi-
ként Eötvös Józsefet a politikus-kortársai fölé emelő nagy ívű esszéje⁸ tanúskodik
erről – nem emeli a köz ügyét az egyén szabadság- és boldogság-igénye fölé, csupán
az ellenkező előjelű egyoldalúság veszélyére figyelmeztet. Úgy is mondhatjuk: elis-
meri az *attitűdök*ben kifejeződő értékrangsorolás jogosultságát, de tiltakozik az ellen,
hogy erre a rangsorolásra – az egyén vagy a közösség ügyének preferálására – akár
esztétikai, akár politikai *program* épüljön. Jól érzékeli: ha a művész, az esztéta, a kri-
tikus, a filozófus a saját programját a kultúra belügyének tekinti, az ideológusok, a
társadalomtudósok és a hatalom-technikusok programja a politika világát fogja ki-
sajátítani.

Az a törésvonal, amelynek mélységébe a rendszerváltozást megelőző pillanatban
– 1987 februárjában – egy esztétikai tárgyú vita enged bepillantást, a következő hó-
napokban rianás-szerűen hasad tovább, és rajzolja ki a humán értelmiség szerveződni
kezdő politikai táborainak határait. Az ún. demokratikus ellenzék és a lakitelekiek
közötti – 87 szeptemberétől nyílttá váló – ellentétet természetesen nem a művészi
autonómia kétféle értelmezésének összeegyeztethetlensége okozza, ám a *kultúra*
szerepelfogásai közötti különbség mégiscsak rányomja a bélyegét a politikai szabadság
gyakorlati konzekvenciáiról zajló polémikákra. Az az individuum-típus, amely „elzár-
kózásában önmagát akarja világgá emelni”, nem ugyanazt várja, igényli a politikától,
mint az a személyiségalkat, amelyik „szabadságszerűvé” szeretné tenni a világot. Az
előbbi egyetemesen intézményesített garanciákat keres „emberi jogainak” érvénye-
sítésére, az utóbbi saját közössége szükségleteihez igazítaná az intézményeket. Bár-
mennyire is világhatalmi erőviszonyok alakítják tehát a magyar politika játékerét,
belső dinamikáját és fejlődésének irányát saját kulturális háttere határozza meg.
Ebben a háttérben pedig már lezajlott a kulturális attitűdök párharca, mielőtt még a
hatalmi szerkezet radikális átalakulása megkezdődött volna. De lássuk a liberális esz-
mék polarizációjának második fázisát!

2.

Ne tévesszen meg bennünket, hogy – egy szerencsétlen kimenetelű nyelvi háborúnak
tulajdoníthatóan – a *liberális* szó mint megkülönböztető jelző a Szabad Demokraták
Szövetségéhez tapadt. Nemcsak azért félrevezető ez, mert a velük félig szövetséges,
félig rivalizáló Fidesz is sokáig ezzel a jelzővel határozta meg önmagát, hanem azért
is, mert a gyűjtőpárt szerepére vállalkozó MDF is igényt tartott a nemzeti tradícióval
összeforrott liberális értékek (a „nemzeti liberalizmus”) képviselőjére. (Csak zárójel-
ben: ha még azt is figyelembe vesszük, hogy az SZDSZ az első szabad választások
előtt néhány hónappal még a Kiszgazdák programjában ismerte fel a sajátjával legjob-
ban egyeztethető elveket, s alig egy esztendővel a választások után már a reform-szo-

cialistákban találta meg potenciális szövetségését, fogalom-tisztázó vállalkozásunk még több nehézségbe ütközik.) A „liberális gondolat” rendszerváltozás kori története nem korlátozható tehát egyetlen párt életrajzára, s ha az alábbiakban mégis az SZDSZ kerül vizsgálódásom fókuszába, annak csupán az az oka, hogy a „szabadelmű” attitűd és a „szabadelvű” programok törvényszerű inkoherenciájának s ebből következően a liberális eszmék polarizációjának illusztrálásához az első parlamenti ciklus legnagyobb ellenzéki pártja kínálja a legszemléletesebb példákat.

Van ennek a polarizációs folyamatnak egy szervezettörténeti aspektusa, amely szorosan összefügg a párt ideológiájának súlyos ellentmondásaival és gyors változásaival, s amelynek mély és lényegre törő, számomra a legmeggyőzőbb elemzését Tellér Gyula végezte el *A rendszerváltozás rendszere és A történelem főutcáján* c. könyveiben.⁹ Az SZDSZ-t belülről is ismerő szociológus megállapításaira ezúttal azonban csak annyiban támaszkodom, amennyiben azokból a liberális attitűdök és a liberális programok divergenciájának okaira lehet következtetni.

Tellér diagnózisa szerint a szabad demokraták belső konfliktusai elsősorban pártjuk rendkívül heterogén összetételéből, illetőleg e szociológiai probléma iránti érzéketlenségből fakadtak. A „belső mag” körül – amely egy „sajátos szubkulturális jelleget hordozott: a demokratikus ellenzék támasztéka volt, és a rendszerváltozás eszmeiségének és konkrét eseményeinek meghatározásában... kiemelkedő szerepet játszott – ezen egy-két ezres mag körül tehát 1990 közepére egy több tízezres ’periféria’ épült fel (nagyreszt vidékiek, a helyi társadalmak kisebb vállalkozóiból, munkavállalóiból, bizonyos alkalmazotti, értelmiségi csoportjaiból), akik számára „a liberális eszmevilágnak nem elsősorban magas eszmei tartalma, vagy általános magatartás-meghatározó értékvilága, hanem a helyi frázisos, késő kádári eszmeiséggel szembenálló jellege (volt) a fontos.” Azaz az SZDSZ mindinkább egy kicsiny, a rendszerváltozással kapcsolatos anyagi, szellemi, politikai várakozásaira *kielégülést kapó* vagy szerző, legalábbis pozícióját őrző ’belső’ csoportból és egy nagyreszt *csalódott*, kielégítetlen, perspektíváját vesztett, cserbenhagyottság-érzéssel eltelt ’külső masszából’ áll(t).

Nos, kétségtelen, hogy a későbbi „belső mag”-hasadás, azaz a párt vezérkarában bekövetkező meglepő személycserék (Tölgyessy Péter kiszorítása, Tamás Gáspár Miklós hátralépése, majd Kiss János távozása) közvetve összefüggenek ezzel az éles szociológiai tagoltsággal (hasonló jelenséget megfigyelhetünk az MDF történetében is), ám ezek a személyi változások nem pusztán egy szervezet átrendeződésének, hanem egy sajátos kultúra-konceptióra és közösségtudatra épülő politikai ideológia történelmi vereségének irányába mutatnak.

Ez a sajátos közösség-tudat éppúgy tanulmányozható az SZDSZ ideológusainak nemzetfelfogásáról valló nyilvános dokumentumokban, miként a párt hatalom-technikusainak a kulisszák mögötti „diplomáciai” tevékenységében. Úgy is mondhatjuk: a liberálisok nemzetpolitikája és külpolitikai orientációja szerves logikai egységet képez, s ha az előbbi a saját szavazó bázisuktól idegenítette el őket, az utóbbi a nemzetállami szuverenitás megőrzésének esélyét kockáztatta.

Nemzetfelfogásuk jellemzésére álljon itt példaként egy idézet Bauer Tamásnak a *Beszélő* 1990. július 23-i számában közölt írásából!

„ha az állam gazdasági szerepe felől tekintjük az SZDSZ programját, akkor az SZDSZ vitathatatlanul nem baloldali párt, és fő riválisától, az MDF-től jobbra áll; ha azonban a szociális kérdéseket, a szakszervezetek szerepét, a *nemzeti mozzanatok* a társadalomban játszott szerepét, a kulturális és életmódbeli különbözőséghez való viszonyt, az iskola szabadságát és sok más veszünk figyelembe, akkor bizony az SZDSZ programja, egész habitusa alapján balra áll az MDF-től. (...) helyesebb tehát vállalni és világossá tenni „középbal” voltunkat.”¹⁰

A „nemzeti mozzanat” szóhasználat sokkal pontosabban fejezi ki az SZDSZ-t az MDF-fel szembeállító attitűdöt, mint az összes többi program-elem. Nemcsak azt jelenti, hogy a liberális párt élesen elhatárolódott a nemzeti érzelmek részint romantikus/patetikus, részint a sérelmi pszichózisból fakadó tartalmaitól, hanem azt is, hogy az euro-atlanti integráció folyamatát – az MDF-fel ellentétben – nem lassú, szerves beépülésként, hanem gyors, mechanikus betagolódásként értelmezte. Azaz a két nagy párt versengésében nem a tradíciókban való *elzárkózás* és a Nyugathoz való *felzárkózás* programja, hanem a nemzeti elvhez való viszonyulás kétféle attitűdjé ütközött egymással.¹¹

Ahhoz, hogy a nemzeti *elvet* mint az integráció stratégiájának alapelvét nemzeti *mozzanattá*, tehát külsődleges, járulékos elemmé degradáló programot legalább ideig-óráig működtetni lehessen, a gyors, mechanikus betagolódás szükségszerűségét igazoló világképet kellett konstruálni. Olyan világképet, amelyben az idegen, a külső minta egyértelműen vonzónak, a saját (nemzeti) hagyomány pedig egyértelműen taszítónak látszik. Amikor az SZDSZ stratégiái, s nyomukban a liberális értelmiségiek a Nyugat – elsősorban az Egyesült Államok – iránti illúziókra és nosztalgiákra alapozták ideológiájukat, s amikor az egész „jobboldali” kormánykoalíciót provincializmussal, nacionalizmussal, antiszemitizmussal, a Horthy-korszak restaurálásának szándékával vádolták, nem egyszerűen a diszkreditálás, a dehonesztálás – a parlamenti demokráciákban megszokott – verbális taktikai eszközeit alkalmazták, hanem konstruált világképük hitelesítéséhez gyártottak érveket. Jóllehet 1990 júliusában már az egyik főideológusuk, Bauer Tamás is abban ismerte fel választási vereségük egyik fő okát, hogy „Helyzetünket az is nehezítette, hogy egy évvel korábban egy *harmadikutas* MDF-programmal szemben fogalmaztuk meg a magunkét, a kampány idején viszont már egy *nemzeti-konzervatív* programmal szemben kellett volna érvelnünk, amire nem voltunk kellően felkészülve.”¹² frazeológiájuk a későbbiekben sem változik.

Bármennyire irritáló, s olykor nevetséges volt is a Parlament kormánypárti pad-soraiból látni a szabad demokraták páni félelmét a Horthy-korszak restaurációjától, kétségtelen, hogy a jobboldal kommunikációjának – ha csak marginálisan is – voltak olyan stiláris jegyei, amelyeknek felnagyításával ezek a félelmek megalapozottnak tűnhettek. Azt a kritikátlan lelkesedést azonban az ún. Nyugat iránt, ami a „liberális demokrácia” értékeinek és a „szabad piacgazdaság” előnyeinek abszolutizálásában fe-

jeződött ki, semmi nem igazolta. S itt nem a gazdasági rendszerváltozás kívánatos üteméről zajló vita tétjéről volt csak szó. Nem az volt a döntő kérdés, hogy a mérsékelt tempójú átalakulásnak a kormánykoalíció által ajánlott menetrendjét avagy az SZDSZ-es sokkterápia módszerét kövessük-e, hanem az, hogy *melyik nyugati mintát* kövessük. Hiszen amikor Antall József – már 1989. októberében, elnökké választásakor – egyszerre érvelt az euro-atlanti integráció és a *szociális piacgazdaság* mellett, nyilvánvaló volt, hogy ezzel a Nyugathoz való viszonyunknak *differentiált programját* is megfogalmazta. Nem kellett tudós közgazdásznak lennie ahhoz, hogy felismerje: a Nyugat kétféle gazdasági rendszert is kínál, s hogy Magyarországnak a kettő közül nem az amerikai *szabad*, hanem a Nyugatnémet *szociális* piacgazdaság modelljét célszerű követnie. A nagyobbik liberális párton belül zajló polémiák már az első parlamenti ciklus első esztendejében arra utaltak, hogy az a „felkészületlenség”, amit ideológusuk (Bauer Tamás) az MDF nemzeti-konzervatív programja kapcsán tett szóvá, külpolitikai stratégiájukban vezetett a leg súlyosabb következményekhez. Attól a pillanattól kezdve, hogy napirendre került a két német állam egyesülése, a magyar külpolitika eminens érdeke volt, hogy – a nagyhatalmak (USA, Nagy-Britannia, Franciaország) vonakodó magatartása ellenére is állást foglaljon az egységes Németország mellett. Így látták ezt akkor a szabad demokraták is. „Minden aggasztó részlet ellenére a demokratikus szellemű német egyesülés talán az első esemény a modern történelemben, amelynek fönntartás nélkül örülhet minden liberális.” – írta Tamás Gáspár Miklós a Beszélő 1990. június 30-i számában. S igaz ugyan, hogy a lap történetében első alkalommal fordult elő, hogy a cikk végén a szerkesztőség jelezte, hogy munkatársuk írását vitacikknek tekinti, a következő számok semmiféle reflexiót nem fűztek T.G.M. gondolatmenetéhez.¹³

Hogy mégsem értettek azzal egyet, arról nem a folyóirat hasábjain, hanem egy hónappal később bekövetkező külpolitikai botrányból értesülhetett az olvasó. És ezzel a harmadik „konkrét szituációhoz” érkeztünk.

3.

(Ezúttal – néhány sor erejéig – saját korábbi írásomból idézek, amelyben a magyar–német kapcsolatok rendszerváltozás kori történetével foglalkoztam.¹⁴)

„Göncz Árpád köztársasági elnök az 1990 októberében tett amerikai látogatása során előadást tartott a virginiai egyetemen, s politikai elemzésében „az egyesülő Németországot a közép-kelet-európai térséget fenyegető tényezőként állította be.”¹⁵ Az elnök kijelentése bombaként robbant a magyar és a német kormánykörökben. Dr. Rossbach, a bonni Kancellári Hivatal Külpolitikai Tervező Osztálya vezetőjének reflexióját nagykövetünk ekként közvetítette Budapestnek: „...a német vezetés tisztában van a magyar belpolitikai helyzettel, és ismertek számára a kormánypárt és a legnagyobb ellenzéki párt közötti, az ország külpolitikai orientációjára vonatkozó nézeteltérések is. Értékelése szerint azt nehéz megállapítani, hogy az államelnök beszédével mennyiben képviseli saját, illetőleg a Szabad Demokraták Szövetsége véleményét. Kétségtelen azonban, hogy akarva akaratlanul, megnyilvánulásával államelnöktől

szokatlan módon a magyar kormány hivatalos külpolitikai irányvonalától eltérő véleményét képviselt./.../ Sajnálatosnak tartják ezt különösen azért, mert az elhangzott beszéd idevonatkozó része megkérdőjelezi a példamutatóan alakuló magyar–német kapcsolatok hitelességét, és ellentétes a kölcsönös bizalomra épülő összeurópai megbékélési és együttműködési folyamat Helsinkiben rögzített alapvető követelményeivel és szellemiségével.”¹⁶

Ez a mondat: „...a német vezetés tisztában van a magyar belpolitikai helyzettel, és ismertek számára a kormánypárt és a legnagyobb ellenzéki párt közötti, az ország külpolitikai orientációjára vonatkozó nézeteltérések is.” – egyértelműen arra utal, hogy nemzetközi diplomáciai körökben nyílt titok volt a szabad demokraták elkötelezettsége az Egyesült Államok külpolitikai stratégiája mellett. S ha nyitva hagyjuk is azt a kérdést, hogy volt-e e mögött az elkötelezettség mögött egy hosszabb időtávon érvényesíthető, nemzetpolitikai érdekeket is mérlegelő megfontolás, annyit lezögezhetünk, hogy törekvéseiknek a hazai nyilvánosság előtti kommunikálása szakmailag következetlen, taktikailag elhibázott, az elvi politizálás általuk hirdetett követelményei felől tekintve pedig álságos volt.¹⁷

Propagandájuk a belpolitika fórumain a *gazdasági racionalitás* érveit hangsúlyozta, miközben cselekedeteiket a globális hatalmi térben való *helyezkedés* játékszabályainak rendelték alá. (Ezek a játékszabályok pedig a legkevésbé sem segítettek az egyesülő Németország, a bővülő Európai Unió és a rendszerváltoztató Magyarország érdekeit.) Engedjük meg, hogy ez a magatartás is összhangban van a liberalizmus eszmei értékeivel, ám nyomban jegyezzük meg, hogy ez esetben egy eszmerendszer súlyos belső inkohereciáját kell konstatálnunk. Magyarul: a liberalizmus értékrendjéhez igazodó szakpolitikák – elsősorban a gazdaság- és szociálpolitika – nem hozhatók összhangba a liberális értékekből származtatott hatalomtechnikai racionalitással. S hogy ezt az ellentmondást felismerve ki mit tart fontosabbnak, azt már nem a programok logikája, hanem az attitűdök dinamikája dönti el.

EPILÓGUS

1987-ben nemzedékének talán legkiválóbb esztétája, Balassa Péter a liberális eszmék történelmi szerepéről elmélkedvén arra a felismerésre jutott, hogy „a szabadság megvalósításának szándéka utópiákhoz, azokra épülve pedig véres erőszakhoz vezet”, s hogy „a szabadság szándéka kivezet a gondolkodás birodalmából”.¹⁸ Ez a felismerés sarkallta arra, hogy a művészetkritikusi hivatást tekintse egyéni szabadságharca terepének, s óvakodjék belesodróni a politikai küzdelmekbe. Csaknem negyed századdal később (még a 2010-es választások előtt!) a bal-liberális humán értelmiség másik kiválósága, Szilágy Ákos írta le az itt következő mondatokat: „Nem kell hozzá látnoki tehetség, hogy megállapítsuk: a rendszerváltás befejezésének műve – politikai értelemben – most már minden bizonnyal a jobboldalnak jut osztályrészül (legvalószínűbben 2010 után) és ennek megfelelően az a befejezés *illiberális* lesz. E sorok íróját ez a kilátás nem tölti el pezsgő örömmel, de (...) Ott tartunk hovatovább, hogy már mindegy is ki, csak fejezze be végre valaki ezt a nyomorult rendszerváltást. De

akárkinek jut is ez a szép politikai feladat, ha egymagában, vagyis *a másik politikai oldal nélkül, a másik középosztály, a másik társadalom ellenére*, különösképpen pedig *a másikkal* háborúba keveredve akarja végrehajtani, bizonyos, hogy megint kudarcot fog vallani.”¹⁹

Optimistává tesz a pusztá tény, hogy a magyar rendszerváltozás nem vezetett véres erőszakhoz, s hogy az a rokonszenvesen *szabadelmű attitűd*, amelyet Szilágyi Ákos ajánl bal- és jobboldali barátainak, s amely a jobboldalról történő konszolidáció elfogadását jelenti, erősebbnek bizonyulhat a liberális programok megvalósításának utópiákra épülő szándékánál.

JEGYZETEK

- 1 Ld.: Kulin Ferenc: Kölcsey és a liberalizmus. In. *Küldetésstudat és szerepkeresés*; Argumentum, 2012. 29. 3. jegyzet!
- 2 Ormós Zsigmond, az 1832–36-os pozsonyi országgyűlés jurátus-írnoka mondja 1834-ben: „Morális szabadságunkra nézve, mely az emberi elme szabad fejlődésében s az így mívelt szabad képzetek közlésében áll, a despotizmus legaljasb lépcsőjén vagyunk. Ld.: Ormós Zsigmond: *Szabadelmű levelek – vagy demokrat lapdacsok aristocrat görcs ellen*. Téka, Bukarest, 1976. 86. Más helyütt ugyanő: „Ha lelki beteg vagyok, Börne párizsi leveleit veszem kezembe, s azonnal üdülök. Heine azt tartja, hogy „A szabadsági is hit”, s lehet mondani, hogy nála s Börne lelki rokonánál a Szabadság hitté, életté változott, mert ezt vallják ők műveik minden oldalain, s vallásuk tiszta, mimt hempoergő sermely, üdvözítő, mint mózesi tíz parancs. Ők is zsidók, mint Saphir, s a vallásuk mégis menynyire különbözik ezétől:” Uo. 154.
- 3 A 2009-es Magyar Értelmező Kéziszótár szerint az elv 1. Tud Egyetemes érvényű, alapvető természeti törvény (szerűség). 2. Fil Alapelv. 3. (Rendszerben) alapul szolgáló fontos tétel. *Erkölcsei alapelvek*. Valaminek az elméleti alapja v. ált. elgondolása. 4. Szilárd meggyőződés, amely irányt szab vki tetteinek. *Elvből nem kér protekciót.* (elév – alapelv – eleve.)
- 4 „...ugyanazon nemzeti kultúrán, mi több: ugyanazon életművön belül más a szerepe (és a hatása!) ugyanazon liberális gondolatnak, attól függően, hogy az adott gondolat melyik történelmi szakaszban fogalmazódik meg, s hogy képviselői hogyan viszonyulnak az államhatalomhoz. Jó példa ere a liberálisok állammal kapcsolatos doktrínáinak fejlődéstörténete. Nemcsak arról van szó, hogy antietaista törekvéseik rendre megtorpannak, valahányszor hatalomra jutnak, hanem arról is, hogy a birodalmi, illetve a feudális államkonceptióval szembeni liberális érvek a polgári nemzetállamot igazoló érvekké lényegülnek át.”⁷ Egyszóval felületes és történetietlen dolog általában az állam liberális felfogásáról beszélni az állam típusának és egyediségének megnevezése nélkül.... Ez történelmi francia liberalizmus történetében, amikor Guizota kormányzati hatalom képviselője, illetve irányítója lesz (lásd Pierre Manent Guizot-portréját, i.m. 117-129.), ez a folyamat megy végbe a német liberalizmusnak a konstuitucionalizmussal folytatott küzdelme eredményeként (Lásd Erdődy Gábor: *A 19. századi német liberalizmus*. Argumentum Kiadó, 1993. 28-70.), és egyfajta liberális ambivalencia jellemzi a magyar szabadelvűeknek a reformkori országgyűléseken kifejtett államkritikai nézeteit is. (Kulin Ferenc: Im.: 30.)
- 6 Jürgen Habermas fogalmai
- 7 Varga Károly: *Értékszociológia, nemzetstratégia*. Akadémiai Kiadó, Bp. 2013. 175.
- 8 „Aki az európai keresztény kultúrát, netán és főleg az ótestamentum zsidó mítoszait illeti elsőként kezével, de akár az avantgárdot, a logikai pozitívizmust, a nyelvfilozófiákat, az egyszerűen és közönségesen hazátlan bitang minálunk, nem magyar, veszélyes nihilista, lézengő ritter, a szellem áru-olója. Aki pedig nemzeti, kisebbségi gondokkal megrakodva, a nyomorúság absztrakciói helyett félig elhülyült, önpusztító nép életének földhözragadtan apokaliptikus rémképeitől megbátvólva lép a mi szellemi parlamentünkbe, az a tizenkilencedik század lényeiének is a fagygyuszagú fajtájából való,

az csak ugatja Európát, mint kutya a holdat a trágyadomb mellől, kuruc jelmezben ágál egy atomreaktor előtt.

A magyar kultúra történetében példátlan mértékű az az alábecsülés, lenézés és gőgös megvetés, amely e határvonal két oldalán nem fenekedik és nem harsog, de mérgezetten és mérgezően lappang. Csonkoltságot, korlátozottságot és kiszolgáltatottságot még sohasem hordoztak e tájon több önérettel, több kirekesztő büszkeséggel, mint ma teszi e misztikus frontvonal két oldalának középszere. Itt még az autonómiaüresítőkre is megbicsaklanak: sok hangos demokrata készséggel adna szabad kezet egy diktátor-kultúrpolitikának arra az időre, míg ellenfelei száját betömi. Veszélyesebb bölcsültség, észrevétlenebb vakság országlásáról nemigen tudok.” (Cs.D.: *Szegényen, szabadon, szeretetben*. Válasz Könyvkiadó, Bp., 2003. 182.)

- 9 Közelítések Eötvös Józsefhez. Cs.D.: I.m. 150-179.
- 10 Kairosz Kiadó, 2005.
- 11 Bauer Tamás: Beszélő. 1990. július 14. 23. Hasonlót írt Bauer már az 1990/ június 30-i számban: „a nyugati demokratikus pártokban nem képzelhető el a *nemzeti mozzanat*nak az a kitüntetett szerepe, amelyet ez MDF retorikájában betölt.” 26. old.
- 12 A szabad demokraták nem szívlelték meg Kölcsey figyelmeztetését, aki szerint „nem jó úton kezdtünk a rómaiaktól tanulni. Ahelyett, hogy segédöknél fogva tulajdon körünkben emelkedtünk volna, szolgálai követésre hajlottunk; ahelyett, hogy az ő szellemeket magunkba szívtuk és saját világunkban sajátunkká tettük volna, az ő világokba költöztünk által: de ott egészen fel nem találhatván magunkat, honunk felé visszapillongunk, s örökre megosztott képzelettel itt is, ott is idegenek maradunk.” (Nemzeti hagyományok. KFÖM/I: Szépirodalmi, 1960., 519.)
- 13 Beszélő, 1990. július 14. 24.
- 14 T.G.M. majd a 1990/szept. 15-i számban ír egy cikket – *Csak száz nap a világ...* címen – amely bennemileg jóváteszi a fent idézett elemzéssel elkövetett vétségét. Ezt írja többek között: „Az Antall-kormány inkább *kevésbé* Nyugat-barát, mint a Grósz – Pozsgay – Horn-galeri, semmint *inkább*; ráadásul Grósz és Horn némi kockázatot is vállalt akkoriban. Grósz és Horn úgy szerzett Nyugat-német segítséget a politikájához, hogy nem váltotta ki az Egyesült Államok gyanúját. Az Antall-kormányról még ezt sem mondhatjuk el.” Én: lehet, hogy ez az elemzés Gazi részéről csak naivitásról árulkodik, de SZDSZ-es álláspontként felettébb álszent!
- 15 Magyar–német kapcsolatok a rendszerváltozás folyamatában. Életünk, 2011. 7. szám
- 16 Uo.: 257.
- 17 Idézet Horváth István: *Elszalasított lehetőség*, c. könyvéből, uo. 258.
- 18 (Hogy mennyire álságos, azt az USA-hoz fűződő szoros viszonyunknak a nyilvánosság előtti leplezése bizonyítja. Bauer Tamás ezt írta a Beszélő 1990/július 14-i számában „1989 őszén adódott volna még egy jó alkalmunk, az amerikai meghívás. Közbejött azonban a Csurka-féle rádiójegyzet, és az, hogy az MDF elnöksége nem volt hajlandó ettől elhatárolni magát. Ezek után nem óhajtottunk velük közösen tenni eleget az amerikai kormány meghívásnak, és így ezzel az utazással átengedtük nekik az amerikai és ennek nyomán általában a nyugati kormány szintű elismertetést. Ha valahol súlyos hibát követtünk el, hát ez az volt.” Én: nehéz megítélni, vajon Bauer T. valóban ennyire „árthatlan” volt-e, vagy tudatosan manipulálta olvasóit azzal, hogy elterelte a figyelmet a bizalmas SZDSZ–USA (nem feltétlenül kormány szintű) kapcsolatokról!)
- 19 Csengey Dénes I.m.:188.
- 20 Szilágyi Ákos: *A kékek és a zöldek*. Bp., Új Palatinus Könyvesház, 2010. 55-56.

Fogság